

Helena Hasilová

**Lingvodidaktické
problémy výuky
odborného vyjadřování
v němčině**

Nácvik ústního
a písemného referátu
na české vysoké škole
v česko-německém
interkulturním
prostředí

Lingvodidaktické problémy výuky odborného vyjadřování v němčině

Nácvik ústního a písemného referátu na české vysoké škole
v česko-německém interkulturním prostředí

PhDr. Helena Hasilová, Ph.D.

Recenzovali:

prof. dr. Danuta Rytel-Schwartz

PhDr. Marie Hádková, Ph.D.

Redakce Alena Jirsová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Helena Hasilová, 2011

ISBN 978-80-246-1910-1

ISBN 978-80-246-2337-5 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2013

<http://www.cupress.cuni.cz>

Martin Heidegger:

*Die wissenschaftliche Sprache ist ein „in-die-Nähe-kommen“
zum Wesentlichen aller Dinge.*

Vědecký jazyk představuje „přiblížení se“ podstatě všech věcí.

Obsah

1. Úvod	15
1.1 Současný stav zkoumané problematiky	18
1.2 Vytýčení klíčových problémů	21
2. Hypotéza	22
3. Metodologická východiska	23
4. Teoretická východiska	26
4.1 Komunikace	26
4.1.1 Teorie komunikace	26
4.1.2 Referát jako komunikát	32
4.2 Text	34
4.2.1 Definice textu	34
4.2.2 Produkce textů	36
4.2.3 Referát jako text	38
4.2.4 Konektory typické pro německý odborný styl	40
4.2.4.1 Výrazy pro vyjádření vztahu důvodu a následku	40
4.2.4.1.1 Vztahy příčinné, vyjadřující skutečný důvod a následek	40
4.2.4.1.1.1 Spojky	40
4.2.4.1.1.2 Předložky	40
4.2.4.1.1.3 Výrazy	40
4.2.4.1.1.4 Věty tázací	40
4.2.4.1.2 Vztahy podmínkové	41
4.2.4.1.2.1 Spojky podřadící	41
4.2.4.1.2.2 Spojky souřadící	41
4.2.4.1.2.3 Předložky	41
4.2.4.1.2.4 Výrazy	41
4.2.4.1.2.5 Věty tázací	41

4.2.4.1.3	Vztahy konsekutivní – účinkové	41
4.2.4.1.3.1	Spojky	41
4.2.4.1.3.2	Předložka	41
4.2.4.1.3.3	Výrazy	41
4.2.4.1.3.4	Věty tázací	42
4.2.4.1.4	Vztahy koncesivní – přípustkové	42
4.2.4.1.4.1	Spojky	42
4.2.4.1.4.2	Předložky	42
4.2.4.1.4.3	Výrazy	42
4.2.4.1.4.4	Věty tázací	42
4.2.4.1.5	Vztahy účelové	42
4.2.4.1.5.1	Spojky	42
4.2.4.1.5.2	Předložky	42
4.2.4.1.5.3	Výrazy	42
4.2.4.1.5.4	Věty tázací	43
4.2.4.2	Vztahy odporovací – adversativní	43
4.2.4.2.1	Spojky souřadící	43
4.2.4.2.2	Spojka podřadící	43
4.2.4.2.3	Výrazy	43
4.2.4.2.4	Věty tázací	43
4.2.4.3	Vztahy omezující – restriktivní	43
4.2.4.3.1	Spojky	43
4.2.4.3.2	Věty tázací	43
4.2.4.3.3	Výrazy	43
4.2.4.4	Vztahy vyjadřující prostředek	44
4.2.4.4.1	Spojky	44
4.2.4.4.2	Předložky	44
4.2.4.4.3	Výrazy	44
4.2.4.4.4	Věty tázací	44
4.2.4.5.	Vztahy proporční	44
4.2.4.5.1	Spojky	44
4.2.4.5.1	Výrazy	44
4.3	Věta	44
4.3.2	Gramatické a syntaktické struktury vědeckého textu	46
4.3.3	Větné struktury typické pro německý odborný styl	47
4.3.3.1	Pasivní konstrukce	48
4.3.3.2	Opis pasiva	48
4.3.3.3	Gerundivum	48
4.3.3.4	Rozvitý participiální přívlastek	49
4.3.3.5	Nominální vazby	49

4.3.3.5.1	Tvoření substantiv ze sloves	50
4.3.3.5.2	Tvoření nominální vazby z vazby verbální	50
4.3.3.5.3	Nominalizace s akuzativním objektem	50
4.3.3.5.4	Nominalizace vět s dativním objektem	51
4.3.3.5.5	Nominalizace s vedlejší větou	51
4.3.3.6	Nepřímá řeč	51
4.3.3.7	Polovětná vazba participiální	52
4.4	Funkční styly	52
4.4.1	Pojetí funkčních stylů	53
4.4.2	Funkční styl odborný	54
4.4.3	Slovní zásoba odborného stylu	56
4.4.4	Standardizace odborného textu	57
4.4.5	Lexikální prostředky standardizace	58
4.4.6	Interkulturní rozdíly ve vědeckém vyjadřování	59
4.4.7	Německý odborný styl	61
4.4.8	Český odborný styl	62
4.5	Vztah písemného a ústního projevu	63
4.6	Monolog a dialog	65
5.	Produktivní jazykové dovednosti	66
5.1	Rétorika	68
5.1.1	Rétorika obecně	68
5.1.2	Didaktika nácviku ústního projevu	69
5.1.3	Rétorika vědeckého vyjadřování	70
5.1.4	Pomůcky při ústní prezentaci	71
5.1.4.1	Teze (handout)	71
5.1.4.2	Zpětný projektor (overhead projector)	71
5.1.4.3	Multimediální „powerpointová“ prezentace	72
5.2	Psaní	73
5.2.1	Psaní jako pojem	73
5.2.2	Psaní kreativní a psaní řízené	74
5.2.3	Didaktika nácviku psaní	76
5.2.3.1	Tři směry ve výuce dovednosti psaní	76
5.2.3.2	Cvičení dovednosti psaní	77
5.2.4	Vědecké psaní	79
5.2.4.1	Psaní vědeckých textů jako pedagogická disciplína	80
5.2.4.2	Vnější podoba písemného referátu	81
6.	Motivace	83
6.1	Motivace k práci na písemném referátu	83
6.2	Motivace k práci na ústním referátu	84
6.3	Volba tématu	86

7. Vyučovací situace	88
7.1 Vyučovací situace při ústním referátu	88
7.2 Vyučovací situace při písemném referátu	88
7.3 Vyučovací situace v případě, že písemný referát vychází z referátu ústního	89
8. Nejčastější nedostatky referátů	90
8.1 Nejčastější nedostatky studentských písemných referátů	90
8.1.1 Absence vlastního názoru	90
8.1.2 Nedostatky z oblasti ortografie	91
8.1.3 Nedostatky z oblasti morfologie	91
8.1.4 Užívání vazeb odchylojících se od normy	92
8.1.5 Absence některých z předpokládaných součástí referátu	92
8.1.6 Nesprávná citace	92
8.1.7 Podcenění vnější stránky konečné podoby referátu	92
8.1.8 Nedostatečná konečná korektura	93
8.1.9 Narativnost textu namísto řešení problému	93
8.1.10 Nedostatky v oblasti syntaxe	93
8.1.11 Nedostatky týkající se výstavby jednotlivých textů (kapitol)	93
8.1.12 Nejasnosti v obsahu referátu	93
8.1.13 Neujasněné vztahy mezi jednotlivými myšlenkami	93
8.1.14 Nedostatečné grafické značení stěžejních myšlenek	94
8.1.15 Nejednoznačnost významu výpovědi	94
8.2 Nejčastější nedostatky studentských ústních referátů	94
8.2.1 Prohřešky proti plynulosti projevu	94
8.2.2 Nedostatky z oblasti výslovnosti	95
8.2.3 Nedostatky z oblasti morfologie	95
8.2.4 Užívání vazeb odchylojících se od normy	96
8.2.5 Problémy týkající se stylistiky	96
8.2.6 Nejasnosti v obsahu referátu	96
8.2.7 Nesprávné plánování	97
8.2.8 Přesáhnutí doby určené pro referát	97
8.2.9 Neujasněné vztahy mezi jednotlivými myšlenkami	97
8.2.10 Příliš velké množství informací	98
8.2.11 Nedostatečné akcentování stěžejních bodů	98
8.2.12 Nejednoznačnost významu výpovědi	98
8.2.13 Přecenění pojmového repertoáru posluchačů	98
8.2.14 Nedostatečná kontrola nad silou hlasu a artikulací referenta	99
8.2.15 Chybějící emocionální výraz	99
8.2.16 Ovlivnění konečné podoby referátu stresem	100

9. Vyhodnocení statistických údajů	101
9.1 Morfologicko-syntaktické jevy v písemném referátu (Přílohy č. 1, 2, 3)	102
9.2 Morfologicko-syntaktické jevy v ústním referátu (Přílohy č. 11, 12, 13)	102
9.3 Řešení problému jako součást písemného referátu a vyjádření vlastního názoru (Přílohy č. 4, 5, 6)	103
9.4 Vyjádření vlastního názoru v ústním referátu (Přílohy č. 14, 15, 16)	103
9.5 Formální náležitosti písemného referátu (Přílohy č. 7, 8, 9)	103
9.6 Užití informačních zdrojů v písemných referátech	103
9.7 Užití informačních zdrojů v ústních referátech	104
9.8 Úroveň výslovnosti a intonace při ústním referátu	104
9.9 Způsob přednesu ústního referátu	105
9.10 Doprovodné materiály a technika při ústním referátu	105
 10. Nácvik referátů na české vysoké škole	106
10.1 Teoretická příprava	106
10.1.1 Speciální příprava pro písemný referát	107
10.1.1.1 Vztah parataxe a hypotaxe	107
10.1.1.2 Strukturování textu	108
10.1.1.3 Analýza vzorového textu	108
10.1.1.4 Citace	108
10.1.1.5 Poznámky pod čarou	109
10.1.1.6 Formální zpracování písemného referátu	109
10.1.1.6.1 Rozsah písemného referátu	110
10.1.1.6.2 Součásti písemného referátu	110
10.1.1.6.2.1 Titulní stránka	110
10.1.1.6.2.2 Následující součásti textu	110
10.1.1.6.2.3 Rady pro obsahovou stránku písemného referátu	110
10.1.2 Speciální příprava pro ústní referát	111
10.1.2.1 Vztah parataxe a hypotaxe	111
10.1.2.2 Analýza vzorových textů	111
10.1.2.3 Formální zpracování ústního referátu	111
10.1.2.3.1 Rozsah ústního referátu	111
10.1.2.3.2 Sekundární literatura	112
10.1.2.3.3 Rady k formě ústního referátu	112
10.1.2.3.4 Rady pro obsahovou stránku ústního referátu	113
10.1.3 Zhodnocení teoretické přípravy užitě pro výzkum v této práci	114
10.2 Nácvik referátu ve vyučovací situaci české vysoké školy	114

10.2.1	Přípravná cvičení	114
10.2.1.1	Cvičení na aktivizaci slovní zásoby	114
10.2.1.2	Výstavbová cvičení	116
10.2.2	Nácvik písemného referátu ve vyučovací situaci české vysoké školy	116
10.2.3	Nácvik ústního referátu ve vyučovací situaci české vysoké školy	117
10.3	Názory studentů na význam nácviku referátů v němčině	118
10.4	Faktory ovlivňující vývoj vědeckého vyjadřování studentů mimo výuku	118
11.	Závěry	119
12.	Abstract	124
13.	Sekundární literatura	125
14.	Přílohy	132
	Dotazník pro učitele	134
Příloha č. 1:	Morfologicko-syntaktické jevy v písemném referátu bez teoretické přípravy	137
Příloha č. 2:	Morfologicko-syntaktické jevy v písemném referátu bez teoretické přípravy	143
Příloha č. 3:	Srovnání průměrného výskytu morfologicko-syntaktických jevů v písemném referátu	152
Příloha č. 4:	Témata prací a řešení problémů v písemných referátech bez přípravy	153
Příloha č. 5:	Témata prací a řešení problémů v písemných referátech po přípravě	156
Příloha č. 6:	Srovnání výskytu řešení problému a vyjádření vlastního názoru v písemném referátu bez přípravy a po přípravě	161
Příloha č. 7:	Formální záležitosti písemného referátu bez předchozí teoretické přípravy	162
Příloha č. 8:	Formální náležitosti písemného referátu po předchozí teoretické přípravě	167
Příloha č. 9:	Srovnání formálních náležitostí písemných referátů Shrnutí formálních náležitostí písemných referátů (před teoretickou přípravou a po teoretické přípravě)	176
Příloha č. 10:	Srovnání užití informačních zdrojů v písemných referátech	176

Příloha č. 11: Morfologicko-syntaktické jevy v ústním referátu bez teoretické přípravy	177
Příloha č. 12: Morfologicko-syntaktické jevy v ústním referátu po předchozí teoretické přípravě	185
Příloha č. 13: Morfologicko-syntaktické jevy v ústním referátu bez předchozí teoretické přípravy	191
Příloha č. 14: Vyjádření vlastního názoru v ústních referátech bez teoretické přípravy	192
Příloha č. 15: Vyjádření vlastního názoru v ústních referátech po teoretické přípravě	196
Příloha č. 16: Srovnání výskytu vlastního názoru v ústním referátu bez teoretické přípravy a po teoretické přípravě	198
Příloha č. 17: Formální náležitosti ústních referátů bez teoretické přípravy	199
Příloha č. 18: Formální náležitosti ústních referátů po předchozí teoretické přípravě	209
Příloha č. 19: Srovnání úrovně výslovnosti a intonace při ústním referátu	218
Příloha č. 20: Srovnání užití informačních zdrojů v ústních referátech	219
Příloha č. 21: Způsob přednesu ústního referátu před přípravou a po přípravě	220
Příloha č. 22: Srovnání doprovodných materiálů a techniky při ústním referátu	221
Příloha č. 23: Dotazník pro studenty	222
Příloha č. 24: Dotazník pro učitele	223
Příloha č. 25: Programy monotematických referátů	224
Příloha č. 26: Seminar prof. Krumm: Hinweise zur Gestaltung der Referate	228
Příloha č. 27: Srovnání zastoupení řečnických otázek v ústních referátech bez teoretické přípravy a po teoretické přípravě	229
Příloha č. 28: Srovnání výskytu zastoupení kontaktu s posluchači v ústních referátech bez teoretické přípravy a po teoretické přípravě	230

Upřímně děkuji doc. dr. Miladě Kouřimské, CSc., za cenné a podnětné připomínky k mé studii. Můj dík rovněž patří prof. Hansi-Jürgenu Krummovi, doc. Imke Mohrové z Vídeňské univerzity, dr. Monice Zielinské a dr. Birgit Gaedickové z Humboldtovy univerzity v Berlíně a dr. Angelice Harnischové z Univerzity v Bayreuthu za ochotné poskytnutí informací o výuce němčiny jako cizího jazyka a příprav na jejich výuku a také za poskytnutí studentských prací a testů. Děkuji jim rovněž za cenné rady k mé práci.

Rovněž děkuji svému synovi Bc. Janu Hasilovi za technickou pomoc při zpracování příloh a svému manželovi PhDr. Jiřímu Hasilovi za jazykovou korekturu celého textu.

1. Úvod

Cílem této práce je analyzovat a popsat problematiku nácviku vědecké prezentace, konkrétně ústního a písemného referátu, v rámci společného základu neoborových studentů při hodinách němčiny na české vysoké škole tak, aby na základě výsledků bylo možno zkvalitnit tento typ jazykové přípravy, a tím i prezentace studentů a absolventů na seminářích, konferencích a kongresech, jejichž jednacím jazykem, případně jedním z jednacích jazyků, je němčina.

Jde o problematiku, která se týká i dalších cizích jazyků vyučovaných na neoborových jazykových katedrách na českých vysokých školách¹, ale zde je demonstrována na výuce němčiny.

U písemné a ústní prezentace se jedná o produktivní jazykové dovednosti, které mají být ve výuce rovnoměrně rozvíjeny a kultivovány. Při tom ovšem narážíme na mnohé problémy, jako například na těžkosti s prací v *posluchači přeplněných kurzech*, znemožňující efektivně vedenou výuku s referátem a následnou diskusí za účasti všech účastníků tak, aby bylo možno na základě této ústní prezentace následně vystavět referát písemný, a *nedostatečné nebo těžko dostupné vybavení poslucháren*, běžné pro prezentaci na konferencích, které by mělo u studentů během ústního výstupu vést k zautomatizování činnosti např. se zpětným projektořem nebo počítačem. Kromě toho je třeba řešit na neoborových jazykových katedrách řadu dalších didaktických problémů a na jejich analýzu se tato práce zaměřuje. Stejně tak jako ve výuce cizích jazyků obecně je také na vysoké škole u neoborových studentů nutné se soustředit na rozvoj všech čtyř jazykových dovedností: na poslech, čtení s porozuměním,

1 Ve své práci užívám pro označení pracovišť, která vzdělávají studenty různých oborů (převážně nefilologického směru), výrazu neoborová jazyková katedra, i když tyto instituce nesou různé názvy, např. jazykové centrum, katedra jazyků, institut cizích jazyků, atd.